

Hornyik Sándor

UNIVERZÁLIS ÉS SZEMÉLYES NYUGTALANSÁG

Új materializmus és új identitás az OFF-Biennálén

A 2025-ös OFF egy mű, és egyben egy költői, poszthumanista művészeti manifesztum címét – *A nyugtalanság verse* – tette magáévá, amelynek égisze alatt számos kisebb-nagyobb kiállítás és esemény bomlik ki Budapest különféle tereiben. Ezek közül most csak a két legnagyobb kiállítás számos ponton összefonódó alkotói pozícióin keresztül szeretném szemléltetni, hogy miként is kapcsolódik össze az új materializmus (*new materialism*) [1] és az új, nem-bináris identitáspolitika szellemisége.

Robert Gabris *Poem of Unrest* című szövege a nem kétpólusú világgépek nyugtalanító komplexitását, zavarba ejtő zsongását és zizegését árasztja magából, amely nem osztja fel a világot kényelmesen és otthonosan emberekre és rovarokra, emberi kultúrára és nem-emberi természetre, és az emberi kultúrát sem a férfi és a nő, a fajfenntartó heteroszexualitás és a biológiai nemek merev dichotómiájában gondolja el.

Ehelyett egy komplex világot kapunk, ahol az emberek rovarokká válnak, rovarnak öltöznek, és rovarként gondolkodnak önmagukról és világukról. Ezzel párhuzamosan a világ képe a régi zoológiai és botanikai atlaszok minuciózus naturalizmusát kombinálja a Rorschach-tesztek és a fantázia világával, ahol a rajntelligencia és a természetes kollektivitás, a természet „nyugtalansága” és nyüzsgése felidézheti Donna Haraway, Judith Butler és Rosi Braidotti *szituált tudás* fogalmát, [2] a testbe zárt elme logikáját és ontológiáját is.

A Bécsben élő szlovák, roma művész, Gabris ráadásul mindezt egy közép-európai perspektívában éli át, amelynek identitáspolitikai vetületeit árnyalja tovább a fiatal, magyar, nem-bináris, költő, Kupihár Rebeka verse, amelynek egyetlen – de többszörösen is szimbolikus – sora lett a Merlin Színházban felépített központi kiállítás címe: *Ezek a falak nem minket védenek...* [3] A *heterók istenéhez* kötetben (2024) megjelent *Turisták* című vers a budai várban „játszódik”, [4] ahol a szerző a történelmi vár újjáépített, neokonzervatív falai között éli át a „másfajta” szerelem szexuális másságának elutasítását, a „magyar” identitás merevségét, a vágyott érzelmi biztonság nyugtalanító hiányát.

A központi kiállítás az új – szexuális és nacionális tekintetben is – fluid identitás vizuális reprezentációjának újmaterialista módozatai közül is bemutat jó néhányat, amelyekben az anyag, a matéria nem pusztán a szellemi tartalmak hordozója, hanem maga is jelentésekkel teli entitás. Hasonlóan jelentéstelel matériák bukkannak fel a feminista kritika szelleme és testképe által dominált *Holnapután minden megváltozik* című csoportos kiállításon is a VIII. kerület különleges helyszínein, [5] a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum (SOM) Ernyey József Gyógyszerészettörténeti Könyvtárának termeiben, illetve egy magánlakás tereiben.

Az utópikus csengésű cím közép- és kelet-európai iróniát sugall, ami azonban a családon belüli szexuális erőszak és a prostitúció jelenvalóságában kegyetlen szatírába fordul. A lakás falán Koltay Dorottya Szonja emblematisz falfestménye, egy kulcstartóként lángra fűzött kislány arcképe „illusztrálja” a kiállítás mottóját, amit a *K1 – Prostitúáltak* című film egyik szereplője inspirált: „holnapután – eljön értem tán nem nyúl oda inkább anyu után nyúl anyu utál de holnapután eljön értem apu tán”.

Ám egy poszthumanista perspektívában a kiállítás címe talán némi optimizmust is mutat, egyfajta hitet abban, hogy a dolgok jelenlegi állása megváltoztatható, létre lehet hozni egy otthonosabb, barátságosabb, elfogadóbb világot, legalábbis a fejekben és a testekben, az elmékben és a valóság alternatív tereiben. Ennek alapja lehet a nyugtalanság, illetve a nyughatatlanság – performatív és reprezentatív, ontológiai és episztemológiai értelemben is. Az aggodalmakon és az idegességen túlmutató nyugtalanság és nyughatatlanság ugyanis az állandó változás, a differenciák, a másságok, a képlékenység átérését, elfogadását és mélyebb megértését is jelenti.

Ide vezet az *unrest* fogalma is, legalábbis Brian Massumi filozófiájában, [6] melynek perspektívájában minden állandóan mozgásban van, minden folyamatosan alakul, és az élő valóság különlegessége és komplexitása éppen ebből fakad. A filozófia feladata így Baruch Spinoza, Alfred North Whitehead és Gilles Deleuze nyomán nem is lehet más, mint ennek a processzus-világnak, ennek a folyamatosan valamivé váló (*becoming, devenir*), és egymással újra és újra összefonódó, természetes és mesterséges komponensekből álló kultúrájának a megragadása. [7] Ez a feladat egyúttal a régi, merev és kényelmes „valóság” felszámolását, a természet és a kultúra határainak eltörlését is jelenti, ahol a régi humanizmust felváltja egy új, mélyebb, biológiai értelemben vett „humanizmus”, amely Donna Haraway értelmezésében a különféle fajok egyenjogúságára és szolidaritására (*companion species*) épül.

A különféle, ásványi, növényi, állati és emberi perspektívák művészi szimbiózisa hatja át a varázslatos asszociációkat is mozgásba lendítő (lásd: Merlin) központi kiállítás „színpadát”, ahol a művek egy része mintha El-Hassan Róza kérdésére keresné a választ: *Hogyan tovább? – Emberi közösség* (2017). El-Hassan fura emlékműve, szoborcsoportja a kommunizmus és a szocializmus romjain „áll”, csapolt és durván faragott alakjai, formái és motívumai emberek és állatok szellemét és szerveit (szív, vese) fonják össze egymással egy szebb és fenntarthatóbb jövő reményében.

Mellette Davinia-Ann Robinson emlékműve (*Egy újra-émlékezés*, 2022) állati testre (kígyóra vagy valamilyen hullőre) is emlékeztető, de dűnéket és sírhalmokat is idéző formája körömvirág és dohánylevél felhasználásával készült, ami gyakori ajándék a halottaknak, illetve az ősök szellemeinek az afro-karibi hitvilágban. A nagy természeti formát a művész által gyűjtött – szerves és szervetlen összetevőkből álló – agyagból formált apró göröngyök, testlenyomatok kapcsolják össze a jelennel és a személyes emlékezés dimenzióival. A svéd Ingela Ihrman is a növényi és az emberi valóság határain mozog: a *Füge* (2020) és a *Golgotavirág* (2017) egy-egy növény különös „életének” antropomorfizálása, performatív megjelenítése, amelyben a szaporodás és a fajfenntartás kegyetlennek tűnő, de valójában szimbiotikus, növényi és állati dimenziói kerülnek át az emberi valóságba. Az észti Flo Kasearu installációja, *Az erőszak csendben növekszik* (2021-25) viszont a brutális emberi valóság, a családon belüli erőszak rettenetét jeleníti meg – látszólag allegorikusan – pusztuló szobanövények összegyűjtésével és bemutatásával, melyek egy poszthumán perspektívában a fajok közötti empátia különleges érzelmi dimenzióit is mozgásba lendíthetik.

A SOM gyógyszerészettörténeti könyvtárában egészen különös lények is felbukkannak. A *Spore Creature Creator – tribal stage* (2022) név alatt például egy nyolckarú, vörös bundás lény szunnyad. Egy a Chthulucént (Haraway alternatív fogalma a posztantropocénre) is megidéző fura, tapogatókaros, szárazföldi polip bundája lóg ugyanis a könyvespolcokra akasztva. Az alkotó, Dankó Boglárka kiindulópontja egy létező számítógépes játék, ahol intelligens fajokat lehet „nevelni” különféle élőlényekből, és a szőrös polipot játékos teremtménye eljuttatta egészen a törzsi fejlettségi szintig – új értelmet adva a növényi, állati és emberi világ szellemi egységét valló sámánhitnek is. Dankó másik munkája, a *Mainstream Mythology* (2024) a populáris kultúra mesebeli alakjait értelmezi újra. A férfias vérfarkas és denevérfülű boszorkány alakja „női” technikákkal készült, különféle hulladékokból, talált prémekekből és textiliákból lett összevarrva, és egy magánlakásban, egy privát térben jelenik meg a népi faliszöttek és a népmesék fantasztikus verziójaként, a számítógépes játékokból jól ismert figurák sajátosan hiteles, egyéni kiadásaként.

A nyolcadik kerületi lakás fürdőszobájában látható Magyarósi Éva kísérteties és ökofilozofikus animációja, a *Qana utolsó napjai* (2021). Az inuit *quana* szó elillanó jeget, olvadó hópolyhet jelent, de jelen esetben egy női alakra, egy hatalmas bálnára és a jégpáncélra is utalhat, amelyek Magyarósi posztapokaliptikus mítoszában egymásba morfolódnak. Magyarósi másik műve, a könyvtárban elhelyezett *Clairvoyance* (2024) is hasonló világot mutat csak éppen egy sivatagi környezetben bomlik ki a biológiai és eszmetörténeti értelemben is holisztikus mítosz, ahol az újfajta tisztánlátás már nem a *fake* spirituális kultúrák része, hanem azt láttatja velünk, hogy az ember szerves része az ásványi, növényi és állati komponensekből álló természetnek – azzal együtt él és hal. A morfolás, a formák egymásba fonása, a metamorfózis a poszthumán „humanizmus” érzékeltetésének és vizualizálásának egyik leghatékonyabb eszköze, hiszen az organikus és az anorganikus dimenziók valóban szervesen összefonódnak általa.

A morfolás egyúttal szellemi aktus is, amely kiválóan alkalmas arra, hogy új, kifejezetten egyéni, személyes mitológiák alakuljanak ki, melyek nem annyira a régi nagy mitológiák kisajátításai, és nem is laza és vicces posztmodern magánmitológiák, hanem inkább alternatív, fiktív mitikus történetek, a túlélés és a másság aktuális fantáziái. Demeter Nóra Zsófia egy kevésbé ismert római mitológiai alakot, a csatornák istennőjét, Cloacinát „személyesíti meg” a gyógyszerészettörténeti könyvtár tárlóiban. A *Lavatory Report* (2024-25) abjekt anyagokból, lefolyók, csatornák humán masszájából, a női test szerves és szervetlen hulladékaiból teremt egy fiktív entitást, aki olyan mintha fonatos-fonadékos-mocskos valójában egyfajta női élőlényként, posztumán Cloacinaként hálózna be csatornáink tereit. Fajgerné Dudás Andrea *Danaé „önarcképe”* (2013), aranyláncos Odaliskje az erotizált nemi erőszakot reprezentálja a terhességmegszakítást és a női bajokat is tematizáló gyógyszerészettörténeti könyvtárban. A lakás magánterében viszont abszurd testlenyomatokat állít ki, a kitergetett biológiai „szennyest”, a lenyúzott, hájas bőrt (*Teregethető hájak*, 2018) mutatja meg, amely a szép női test kultuszának és erőszakos formálásának plasztikai sebészeti kultúráját is felfedi és közszemlére teszi.

Nagyon erőteljesen megjelennek az OFF Biennálén, a nyolcadik kerületben és a Belvárosban is a roma női perspektívák. Szabó Klára például egy csinos lány hőre érzékeny fotografikus reprezentációját hozta létre egy szarkofágra emlékeztető téglatest (2012) felszínén, amely reagál a tapintásra és megidézi a roma modell alakján keresztül a prostitúció világát, melyet az artworld szkopofíliájával is sokkolóan összefon a „nyócker” világában. Horváth Anita *Magdalénája* (2025) a roma képzőművész nők önreprezentációját tematizálja, akiknek elképesztő mennyiségű sztereotípián át vezet az útja a kiállítóterig. Ezek a jó (Nem lehetett könnyű...) és rossz (Ez csak egy kis...) szándékú, látszólag együtt érző vagy zsigerien ostoba sztereotípiák árnyékolják be a vízbe merülő gyönyörű roma lány alakját is, aki egyszerre idézi fel a mesebeli asszociációkat keltő preraffaelita Oféliát és Mária Magdolnát, avagy a gyönyörű, de őrült, illetve a szép, de rossz nő toposzát a Merlinben.

Ugyanitt Takács Zsófia *Žáby* (2023-2025) festményein családi fotók nyomán jelennek meg cseh és szlovák roma nők, akik átérték a csehszlovákiai kényszersterilizálás korszakát. [8] A cím jelentése újabb rétegeket ad a műhöz, hiszen a kisbékák kifejezés a tini lányok pejoratív megnevezése, és utal arra a portugál hiedelemre is, mely szerint kerámia békákkal el lehet riasztani a cigány tolvajokat, akik babonásan félnek a békáktól. A roma férfiak aktivista művészként, romadada alkotóként reflektálnak a cigányság politikai reprezentációjára.

A Cigánybűnözők kollektíva (abszurd roma-ősmagyar-újjgazdag fedőnevekkel: MC Lakatos Hunor, Gróf Nagybányai Horthy Rolex Leonidász és Hádész Jr.) símaszkos – militáns szélső jobboldali asszociációkat keltő – magyar roma szuperhősöket teremt, akik megvédik a konzervatív, jobboldali magyarok érdekeit, a kormány intézkedéseit és a kormányközeli oligarchák birtokait a rettenetes liberális és végtelenül toleráns emberektől. Egy globálisabb perspektívában az új, képlékeny, fluid nemzeti identitás jelenik meg a lengyel, iráni és amerikai kollektíva, a Slavs and Tatars *Népek barátsága* című munkájában (2011) is, amely tradicionális motívumokra és vizuális toposzokra építve egy hibrid, „keleti” „mitológiát” hoz létre. A lengyel és iráni kultúrák keverése és „összeolvasása”, azaz a Szolidaritás, a Zöld Forradalom és az Arab Tavasz történetének szintetizálása egy új, nem nyugati és nem kegyetlenül neoliberais, de nem is keleti és zsibbasztóan totalitárius perspektíva lehetőségét villantja fel az ellenállás és a szolidaritás új és közös, politikai mítoszának égisze alatt.

Hasonlóan komplex, de talán egy fokkal még látványosabb és hatásosabb új mitológiát, sőt kozmológiát hoz létre holisztikus testi tapasztalatokra építve Alice Maher és Rachel Fallon. A vegyes technikával (hímzett, varott) készült hatalmas faliszóttas (*A térkép*, 2021) a rettenetes, ír, katolikus – Mária Magdolnáról elnevezett – női átnevelő intézetek kultúráját idézi fel, és azokon keresztül a „könnyűvérű”, bűnös, romlott nők büntetésének, és általában a nők üldözésének és bántalmazásának – a boszorkányüldözéstől a pszichiátriai hospitalizálásig ívelően – állít emlékeit a földrajzi helyek elnevezésével és allegorikus ábrázolásaival. Olyan szigetekkel találkozunk, mint Utopia, Heterotopia, Hysteria és Myopia, de megjelenik konkrétan egy átnevelő intézet rajza is, és a poklokat idéző büntetések ábrázolásai is felfedezhetők a térképen.

De egy alternatív világ mitológiája is kirajzolódik, ahol már nem üldözik a nőket, és ahol női kartográfusok emlékeznek derűsen a múltra a világ posztmodern újra-elvarázsolásával. [9] Ez – kartográfiai és földrajzi szempontok szerint – a modernitás utópiáinak és nagy narratíváinak relativizálását, a világ „újraírását” jelenti új matériákkal és új narratívákkal, amelyek remélhetőleg átalakítják majd magát az aktuális valóságot is. Az újra-elvarázsolásnak része a nőket érő alantas erőszak mély derűvel és humorral történő ábrázolása, ami a patriarchális mesék „bájos” világát is felidézi (erős kritikai éllal). De része egy új kozmológia megteremtése is, amely a *mappa mundi* övező csillagképeket is teljesen megújítja,

hiszen olyan szimbolikus égi entitásokkal találkozunk, mint a Nagy vétkes, aki természetesen nő, vagy a Halál és a lányka, és persze az Anya, aki egyúttal visszavezet bennünket egy archaikus valóságba is, ahol nemcsak a föld és az élet fonódott össze a nővel, de egy fenntartható, matriarchális társadalom léte is, amelyet nők irányítottak női istenek égíse alatt. Az újra-elvarázsolás tehát nem „csak” kritikai múltfeldolgozás, hanem a patriarchátus és a férfi héroszokkal szimbolizált, erőszakos kizsákmányolás kapitalista társadalmának élhetőbb alternatíváját is felvillantja, ami az OFF optimista sugallata szerint ott szunnyad az egyre intenzívebben zizegő és egyre nyugtalanabb társadalmi valóság képzetének mélyén.

[1] V.ö.: Iris van der Tuin – Rick Dolphijn: *New Materialism. Interviews and Cartographies*. Open Humanities Press, Ann Arbor, 2012.

[2] Donna J. Haraway: *Situated Knowledges*. (1988) <https://commons.princeton.edu/hum583-f21/wp-content/uploads/sites/283/2021/08/Haraway-Situated-Knowledges.pdf> Judith Butler: *Bodies That Matter. On the Discursive Limits of „Sex”*. Routledge, New York, 1993. Rosi Braidotti: *Posthuman*. Polity Press, Cambridge, 2013. Donna J. Haraway: *Staying with the Trouble. Making Kin in the Chthulucene*. Duke University Press, Durham, 2016.

[3] Kurátorok: Kálmán Rita, Lázár Eszter, Molnár Edit, Molnár Veronika, Páldi Lívía, Somogyi Hajnalka, Soós Borbála, Székely Katalin

[4] „(...) pedig már kezdett elönteni valami nemzeti áhítat itt fent, / mint gyerekként augusztus huszadikán, vagy a himnuszt énekelve. / de most bárhogy is próbálom előkaparni / ezt a régóta vágyott meghittséget, / bármilyen jól is esne, nem tagadhatom tovább: / ez a vár nem a miénk. / ezen a nyelven, amin érezni tudok, / nem szabad rólunk beszélni. / nem férünk bele a törvényeikbe, / a katonák nem a mi oldalunkon állnak, ezek a falak nem minket védenek. (...)” – Részlet a *Turisták* című versből.

[5] Kurátor: Oltai Kata

[6] Brian Massumi: *The Principle of Unrest. Activist Philosophy in the Expanded Field*. Open Humanities Press, London, 2017.

[7] Massumi fordította angolra Gilles Deleuze és Félix Guattari *Mille plateaux* kötetét: *A Thousand Plateaus*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1980.

[8] Fontos inspirációt jelentett a témát feldolgozó David Tišer darab is, a *Mama/Dajori*, amit az RS9 Színház is bemutatott a cseh ARA Art társulat előadásában.

[9] Max Weber varázstalanított, modern, kapitalista világának matriarchális újra-elvarázsolásához lásd Silvia Federici: *Re-Enchanting the World. Feminism and the Politics of the Commons*. Between the Lines, Toronto, 2018. Lásd továbbá Małgorzata Mirga-Tas gyönyörű roma projektjét és allegorikus asztrológiai faliszőnyeg ciklusát a 2022-es Velencei Biennálé lengyel pavilonjában: *Re-Enchanting the World*.

2025. július 3.